

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΑΝΑΧΩΡΗΤΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΕΣ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ ΤΟΥ ΑΘΩ ΤΟΝ 18^ο 19^ο ΑΙΩΝΑ

Σιδηρόπουλος Γεώργιος¹

¹Επικ.Καθηγητής, Παν/μιο Αιγαίου, Τμ Γεωγραφίας, Λόφος Πανεπιστημίου, 81100 Μυτιλήνη, geos@aegean.gr, 22510 36475

Περίληψη:

Στον μοναχισμό παρ' ότι ο τόπος μύησης αποτελεί κατά την μοναστική παράδοση τόπο ισόβιας εγκατάστασης, καταγράφεται ένας αριθμός εσωτερικών μετακινήσεων από ένα μοναστηριακό κατάλυμα σε άλλο. Η μελέτη της εσωτερικής μετακίνησης, στο Άγιον Όρος, κυρίως αναχωρητών μοναχών, με αξιοσημείωτη παρουσία στην μοναστική παράδοση είναι το αντικείμενο αυτής της εργασίας.

Η περίοδος μελέτης αφορά τον 18^ο και 19^ο αιώνα, χρονική περίοδο που συνδέεται με ευρύτερες γεωπολιτικές αλλαγές της Βαλκανικής και επηρεάζει άμεσα την αθωνική χερσόνησο. Η πληροφορία και το υλικό προέρχεται από προσκυνηματικά ημερολόγια σλάβων, ρώσων και ελλήνων περιηγητών. Οι πηγές έχουν την ιδιαιτερότητα να είναι ιδιαίτερης πληρότητας αυτή την χρονική στιγμή και δίνουν την δυνατότητα ανασύστασης μιας ολοκληρωμένης εικόνας.

Τα ερωτήματα στα οποία έρχεται να απαντήσει η μελέτη αφορούν την διερεύνηση της ιδεολογικής ρήξης με την τρέχουσα παράδοση, το μέγεθος του γεγονότος, τους λόγους των νέων επιλογών και την συμβολική σημασία της μετεγκατάστασης αλλά και την ανάλυση των τόπων «αναχώρησης και του ερημισμού» στην χερσόνησο του Άθω.

Η εργασία αφού εξετάσει το πλαίσιο της λειτουργίας δημογραφικής ανανέωσης μέσα κυρίως σε σχέση με τους αναχωρητές μοναχούς, θα χαρτογραφήσει τις μετακινήσεις ερημιτών και θα προσπαθήσει να εξάγει συμπεράσματα που αφορούν την λογική «παραγωγής» του χώρου σε μία περιοχική προορισμένη στην μοναστική πρακτική.

THE ROLE OF ANACHORITES AND THE INTERNAL MIGRATIONS, ON THE 19th CENTURY IN MOUNT ATHOS

Sidiropoulos George¹

¹Assist. Professor, University of the Aegean, Department of Geography

Abstract

The initiation site it is concerned to be an installation life, within the monastic tradition. Nevertheless, a number of internal migrations are recorded.

The subject of their work is the study of internal migrations in Mount Athos, particularly "anachorite" monks and their notable presence in the monastic tradition.

The period of study covers their movement during the 18th and 19th centuries. This period is connected with the broader geopolitical conditions of the Balkans and affects directly the Athos Peninsula. All information and the material comes from pilgrimage diaries Slavs and Russian omodoxon travelers. Slavic literature sources are specific to a particular occupancy in that time and give the possibility of rebuilding a fairly complete picture.

This study comes to answer questions of the investigation of the ideological break with the current supply and causes of the movement, the importance of the event, new options and the symbolic importance of migration and to analyze the sites of the monasticism in the peninsula of Mount Athos.

After examining the ideological context of the site selection of living and character of the monastic enclosure, the study will then map the movements of hermits and try to draw conclusions concerning the "production" of the space in an area destined to monastic practice.

Λέξεις κλειδιά: Μετακινήσεις, μοναχισμός, Άγιον Όρος, 18-19^{ος} αιώνας

Key words: Migration, monasticism, Mount Athos, 18-19th century

1. Εισαγωγή

Στον μοναχισμό ο τόπος μύησης στις τάξεις του αποτελεί και τόπο ισόβιας εγκατάστασης. Παρά ταύτα στα πλαίσια του μοναχισμού οι μετακινήσεις δεν είναι ένα άγνωστο γεγονός. Η μελέτη της εσωτερικής μετακίνησης, στη χερσόνησο του Άθω, αποτελεί το αντικείμενο αυτής της εργασίας.

Η περίοδος μελέτης αφορά τις μετακινήσεις κατά τον 18^ο και 19^ο αιώνα, περίοδος που χαρακτηρίζεται από ευρύτερες γεωπολιτικές ανακατατάξεις στον κόσμο, την βαλκανική και επηρεάζει την αθωνική χερσόνησο. Η πληροφορία και το υλικό προέρχεται από ημερολόγια (προσκυνητάρια) σλάβων και ρώσων ομόδοξων και ελλήνων προσκυνητών της εποχής..

Τα ερωτήματα στα οποία προσπαθεί να απαντήσει η μελέτη αφορούν την μετακίνηση ως ιδεολογική ρήξη με την μοναστική παράδοση, τις αιτίες μετακίνησης, το γεωγραφικό μέγεθος του γεγονότος, τους λόγους των νέων επιλογής εγκατάσταση και την συμβολική σημασία της μετεγκατάστασης αλλά και την ανάλυση των τύπων «αναχώρησης και του ερμητισμού» στην χερσόνησο του Άθω.

Η εργασία αφού εξετάσει το ευρύτερο πλαίσιο της γεωγραφίας του αθωνικού πληθυσμού, αποκωδικοποιεί και καταγράφει μέσα από τα κείμενα τις μετακινήσεις που χαρτογραφεί στην συνέχεια και εν τέλει προσπαθεί να συμπεράνει την λογική κατανοήσης του χώρου σε μία περιοχή προορισμένη στην μοναστική πρακτική.

2. Πληθυσμός: χαρακτηριστικές στιγμές

Ο πληθυσμός της χερσονήσου παρουσιάζει μια πολυκύμαντη καμπύλη μέσα στην ιστορία. Τα χαρακτηριστικά που αναδεικνύονται είναι δύο εξάρσεις που αναδύονται από μία μέση συνηθισμένη ροή που κυμαίνεται μεταξύ 2.500 με 3.000 μοναχών. Οι δύο πληθυσμιακές αιχμές τον 11ο και τον 19ο, ήταν σημαντικές εξαιρέσεις. Με την ίδια λογική, εξαιρέσεις υπήρξαν και οι στιγμές ύφεσης κατά τις οποίες ο πληθυσμός δέχτηκε σημαντικά πλήγματα. Η δυνατότητα «χωρητικότητας» με μέγιστο τους 10.000 κατοίκους, στηρίζεται στον επιχειρησιακό κατώφλι «μέγιστης στέγασης» που επετεύχθη στις περιόδους αιχμής.

Σημαντικό στοιχείο σύνθεσης της αθωνικής δημογραφίας υπήρξε η πολυεθνικότητα που χαρακτήριζε την ταυτότητα του Αγίου Όρους, χαρακτηριστικό της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας της ανατολής. Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης η πολυεθνική ταυτότητα του Αγίου Όρους εξακολούθησε να αποτελεί κυρίαρχο χαρακτηριστικό μέχρι και σήμερα. Αρχικά την πρώτη περίοδο είχαν καταγωγή προέλευσης την κάτω Ιταλία, την Μέση Ανατολή, την Γεωργία κλπ., αργότερα τα σλαβικά έθνη και τη Ρωσία με βάση και πυρήνα το ελληνικό στοιχείο που υπήρξε ο πυρήνας της αθωνικής πολιτείας. Σήμερα ο αριθμός των μοναχών ανέρχεται σε 2.262 (ΕΣΥΕ 2001).

2.1 Η ιδιαιτερότητα της μοναστικής ανανέωσης

Στην φυσική κίνηση ενός πληθυσμού, πρωταρχικός παράγοντας είναι οι γεννήσεις. Η ιδιομορφία του μοναχισμού όπου εξ ορισμού αποκλείει τις γεννήσεις, καθιστά την αθωνική πολιτεία, δημογραφικά εξαρτημένο πεδίο από κοινωνίες που έχουν δυνατότητα αναπαραγωγής. Οι γεννήσεις σε τέτοιες περιπτώσεις αντικαθίστανται από τις «εισόδους» και αυτόματα τίθεται το ερώτημα της αναπλήρωσης του μηχανισμού ανανέωσης που παίζει η οικογένεια. Στον μοναχισμό την οικογένεια, αντικαθιστά η δυναμική της μικρο-κοινωνίας στο εσωτερικό κάθε μοναστικής συνοδείας. Η «αναπαραγωγή» έχει χαρακτήρα κυρίαρχα πνευματικό, αποτελεί προϋπόθεση. Όσο πιο ολοκληρωμένη είναι ζωή των ομάδων, τόσο πιο ομαλά γίνεται η ανανέωση.

2.2 Οι μετακινήσεις και η διαδικασία αντικατάστασης του γηρασμένου πληθυσμού

Μετά από την εξαιρετική ύφεση του 1900 και την παρ' ολίγο οριστική αποψίλωση, οι διεργασίες ανάκαμψης υπήρξαν δύσκολες. Χρειάστηκε η μετακίνηση ολόκληρων ομάδων, η αρωγή του ελλαδικού μοναχισμού και απαιτήθηκαν σχεδόν δυο δεκαετίες για να μπουνε οι βάσεις της επανάκαμψης. Αυτή τη διαδικασία ανανέωσης πραγματοποιήθηκε με διάφορους τρόπους.

Ανανέωση του πληθυσμού με ομαλό τρόπο (μετεξέλιξη της γηρασμένης ομάδας με εσωτερικές διαδικασίες). Παρ' ότι μετά το 1900 οι μονές δεν μπόρεσαν να ανανεώσουν τον πληθυσμό τους,

γρήρασκουσες ολοένα και περισσότερο, οι ωριμότεροι ηλικιακά μοναχά επενέβησαν λειτουργώντας σαν «πρότυπα» ικανά να αναζωογονήσουν το χώρο.

Εσωτερική μετακίνηση νεώτερων ομάδων από ένα ίδρυμα σε κάποιο άλλο. Οι ηλικιωμένες συνοδείες διευκόλυναν τη ζεύξη των νέων με τους παλαιούς, δίνοντας ταυτόχρονα δυνατότητα ανάπτυξης και κοινής προοπτικής. Οι αποδεκατισμένες συνοδείες, υπήρξαν δεκτικές στο να αποδεχτούν νέες συμπαγείς ομάδες στις μονές τους, (νέα διοικητική και πνευματική αρχή, νέα λογιστική διαχείριση)¹.

Είσοδος συνοδειών από έξω. Η έλευση τους αποτέλεσε πραγματική «μετάγχιση» για τον αποψιλωμένο πληθυσμό. Οι συνοδείες αυτές από τον ελλαδικό χώρο εγκαταστάθηκαν σε αντίστοιχα κοινόβια εντός της χερσονήσου. Οι συνοδείες ήταν ήδη συγκροτημένες ομάδες και η μετακίνησή τους προς το παγίωσε και ανέδειξε την έως τότε ανανεωτική τάση του πληθυσμού. (Πίνακας 1)

ΕΙΣΟΔΟΣ ΣΥΝΟΔΕΙΩΝ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Μονή	Χρονολογία άφιξης	Αριθμός μοναχών
ΙΜ.Σίμωνος Πέτρας	1973	13
ΙΜ.Γρηγορίου	1974	6
ΙΜ.Ξενοφώντος	1976	12
ΙΜ.Κουτλουμουσίου	1976	3
ΙΜ.Δοχειαρίου	1981	10

Σιδηρόπουλος 2000

Πίνακας 1 Μετακινήσεις προς το εσωτερικό του Αγίου Όρους

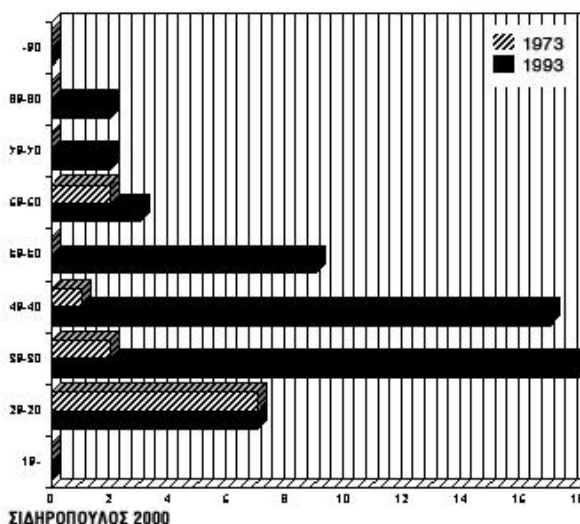
2.3 Η ομαλοποίηση της ηλικιακής σύνθεσης

Η πορεία των νέων συνοδειών υπήρξε συχνά μακρόχρονη και ολοκληρώθηκε σε περισσότερες από μία φάσεις.

1η φάση. Οι μετακινήσεις των πρώτων ομάδων για επάνδρωση αρχίζουν γύρω στο 1960-65. Οι μικρές αυτές ομάδες 6-10 ατόμων, δεν εγγίζουν πάντα γρήγορα τον τελικό προορισμό τους. Η διάρκεια του «ταξιδιού» ξεπερνά σε όλες τις περιπτώσεις την δεκαετία ενώ σε μία συγκεκριμένη περίπτωση την εικοσαετία (Βατοπέδι). Η διαδρομή μέχρι τον τελικό προορισμό ότι περιλαμβάνει περισσότερους από έναν σταθμό ενώ σαν προσφιλέστερη ενδιάμεση στάση αναδεικνύεται η ημιαναχώρηση (σκήτες, κελιά). Κατά την διάρκεια αυτής της διαδρομής οι ομάδες αυξάνονται αριθμητικά. Η διάρκεια των μετακινήσεων, ολοκληρώνεται μεταξύ των 1970.

2η φάση. Η δεύτερη φάση αποτελεί την περίοδο ωριμότητας. Οι συνοδείες έχουν καταφέρει να διαμορφώσουν συγκεκριμένο χαρακτήρα αρχίζουν να προσελκύουν νέους μοναχούς. Η αύξηση έχει αποτέλεσμα να μην μπορεί η υποδομή των μονών να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της νέας πραγματικότητας. Παρατηρούνται κατά συνέπεια μετακινήσεις του

ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΙΜ ΣΙΜΩΝΟΣ ΠΕΤΡΑΣ 1973 1993

Σχήμα 1. ΙΜ Σίμωνος Πέτρας. Σύγκριση ηλικιακών πυραμίδων.

¹ Η «έρημος», παραδοσιακά ηλικιωμένος χώρος, αποτέλεσε το πεδίο όπου δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις επώασης του νέου αγιορείτικου μοναχισμού με πρωταγωνιστές του γηραιότερους μοναχούς. Ο χώρος αυτός είναι ιδιαίτερα απαιτητικός φυσικά και νοητικά στον οποίο αναδεικνύονται άτομα με ιδιαίτερη δυναμική. Η ύπαρξη τέτοιων προσωπικοτήτων με ιδιαίτερη ακτινοβολία στην χερσονήσο (Μανζαρίδης, 1980), αποτέλεσε σημαντικό κίνητρο νέων «εισόδων». Οι «γέροντες» (καθοδηγητές), λειτούργησαν σαν πρότυπα προσελκύοντας έναν ευρύ κύκλο ανθρώπων από τους οποίους πολλοί ασπάσθηκαν και τον μοναχισμό και αντικατέστησαν τις απερχόμενες ηλικιακές φέτες. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του Ιωσήφ του ησυχαστή (Ιωσήφ 1984) στην σκήτη της Μικράς Αγίας Άννας. Η συνοδεία αυτή αποτελεί για τον νεότερο μοναχισμό, μια από τις βαθύτερες ρίζες του σημερινού αγιορείτικου μοναχισμού και ευθύνεται για το 1/3 της επαναδραστηριοποίησης των αγιορείτικων μονών. Τρεις από τους έξι μοναχούς της συνοδείας αναγορεύθηκαν ηγούμενοι νέων μονών ή γέροντες συνοδειών (Φιλοθέου (Εφραίμ), Διονυσίου (Χαράλαμπος) και Βατοπεδίου (Ιωσήφ).

συνόλου ή μέρους του δυναμικού τους σε άλλες μη επανδρωμένες μονές.

Από τη στιγμή που η νέες συνοδείες εγκαθίστανται στην νέα τους κατοικία παρατηρείται μία βραδεία αλλά σταθερή αποκατάσταση της πληθυσμιακής σύνθεσης. Οι νέο-εισερχόμενες συνοδείες παρουσιάζονται συμπαιγείς, απαρτιζόμενες από ολιγομελείς ομάδες νεαρής ηλικίας μεταξύ 20 και 30 χρόνων (περίπτωση ΙΜ. Βατοπεδίου 1993, και ΙΜ. Σίμωνος Πέτρας 1973). Η δυναμική των συνοδειών μεταφράζεται κοινωνικά στην δημιουργία κύκλου αμέσων και εμμέσων γνωριμιών που έχει αποτέλεσμα την εισροή ανθρώπων κάθε ηλικίας (Μανζαρίδης 1980)².

Η αλλαγή γίνεται εμφανής στην ηλικιακή πυραμίδα που ενώ αρχικά έχει ένα εύρος που εξαντλείται στις δύο δεκαετίες (20 και 30 ετών), σε δεύτερο χρόνο ομαλοποιείται παρουσιάζοντας ισορροπημένη εικόνα (Σχήμα 1).

3. Η σημασία του ημι-αναχωρητικού χώρου στην δημογραφική δυναμική και οι «έρημοι».

Ο χώρος από μόνος του, παίζει βαρύνοντα ρόλο για την πληθυσμιακή ανανέωση τόσο σε μεγαλύτερη χωρική κλίμακα οργάνωσης όσο και σε μικρότερη, σε συγκεκριμένη περιοχή.

Οι μονές είναι ιδρύματα διεσπαρμένα σ' όλη την χερσονήσο και παρουσιάζουν ένα πρόσωπο μακροχρόνιας σταθερότητας, ενώ οι σκήτες και τα ερημητήρια ισορροπούν μεταξύ της μονιμότητας των κοινοβίων μοναστηριών και της πλήρους διασποράς του ερημητισμού (Sidiropoulos, 1987). Το ακραίο τμήμα της χερσονήσου η «έρημος» και η περιοχή της Καψάλας στις Καρυές, όπου αναπτύσσεται κατ' εξοχήν αυτή η μορφή μοναχισμού, αναδεικνύεται ο χώρος όπου διαπλάθονται συνθήκες ανανέωσης. Το τμήμα αυτό συγκεντρώνει την προτίμηση των ερημιτών και ησυχαστών, λειτουργεί σαν πεδίο διαφόρων τάσεων που αφού ισχυροποιηθούν, στη συνέχεια προβάλλονται, σε πρώτο πλάνο, αυτό των μοναστηριών. Αυτό συνέβη και στην συγκεκριμένη περίπτωση όπου αυτή η μορφή διαβίωσης, λειτούργησε σαν μεταβατικό στάδιο. Το γεωγραφικό κέλυφος των σκητών και αναχώρησης ευνόησε άλλες φορές την υποδοχή ενώ άλλες υπήρξε το σημείο δρομολόγησης εξέλιξης. Τέτοιοι σταθμοί στην πορεία της ανανέωσης του αθωνικού πληθυσμού υπήρξαν οι ημι-αναχωρητικές κοινότητες της Μ.Αγ.Αννας, της Ν.Σκήτης και κελλιώτικες αθροίσεις της Καψάλας και των Καρυών.

Ο χώρος της ημι-αναχώρησης κατά συνέπεια εντοπίζεται σε συγκεκριμένες γεωγραφικές θέσεις και ιδιαίτερα δε σ' αυτές που η αθωνική πρακτική αποκάλεσε μέσα στον χρόνο «ερήμους». Η περιοχή των Καρυών ως αυτοδύναμη χωρική οντότητα των Καρυών παύει να υφίσταται μετά τον 16ο αιώνα. Από τότε η περιοχή των Καρυών αποτελεί μια ειδική περιοχή που οριοθετείται από τις ιδιοκτησίες των 19 αντιπροσωπειών των μονών και μερικών κτηρίων της Κοινότητας και διαμορφώνεται από ανάμεσα στα της μονής Κουτλουμουσίου, της μονής Παντοκράτωρος (Καψάλα) και της μονής Σταυρονικήτα (Καψάλα). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιοχή της Καψάλας, η οποία παρ' ότι ευρίσκεται μέσα στα όρια του πιο πυκνοκατοικημένου τμήματος της χερσονήσου διατηρεί χαρακτήρα ερημιτικό. Μεγάλες κλίσεις, πυκνή βλάστηση, στοιχειώδη καταλύματα, συγκοινωνία μέσω μικρών μονοπατιών κα. που συμβάλουν στην δημιουργία αυτού του ερημιτικού πνεύμονα στο πιο πυκνοκατοικημένο σημείο της χερσονήσου, εξ ού και η προσωνυμία ως «έρημος της Καψάλας»³.

Το Νότιο Ανατολικό τμήμα της χερσονήσου που περιλαμβάνει διάφορες ημι-αναχωρητικές κοινότητες, είναι μία ιδιαίτερη «περιοχή» και παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον διότι ο συγκεκριμένος τρόπος και η πρακτική ζωής, προσαρμόζεται σε έναν περίγυρο που είναι εχθρικός (Derraux, 1976) στον άνθρωπο. Το όνομα της είναι απλά «έρημος». Αναπτύσσεται μέσα στα όρια άλλων περιοχών μονών (Παύλου και Λαύρα) με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που στηρίζεται στην παράδοση μιας ιδιαίτερα σκληρής πρακτική εγκαταβίωσης (χώρος ύστατης άσκησης). Συμπεριλαμβάνει συνολικά 11 αυτόνομες μοναστικές κοινότητες. Η περιοχή ανέπτυξε την δικιά της δυναμική, τα δικά της χαρακτηριστικά έλξης.

Η «έρημος» προϋπήρξε της οριοθέτησης της χερσονήσου σύμφωνα με τις 20 μεγάλες μονές αλλά και ανέπτυξε δικιά της συμπεριφορά στην συνέχεια. Στην συγκεκριμένη περίοδο διατήρησε στο ακέραιο το οικιστικό της δυναμικό, μετά δε από την αποδυνάμωση της Μεγάλης Μέσης (Καρυές) εμφανίζεται ποσοτικά (μετά τον 16ο αιώνα) σαν ισοδύναμος οικιστικός χώρος με αυτό των Καρυών.

² Μεταξύ των ετών 1972 και 1978 παρατηρούμε στους μοναχούς ηλικίας 21-30 αύξηση της τάξεως του +53%, ενώ στην ηλικιακή φέτα πάνω των 60 ετών έχουμε μείωση -10%.

³ Η Ι. Κοινότητα μέσα στα πλαίσια μιας πολιτικής διαφύλαξης του παραδοσιακού χαρακτήρα της Καψάλας, απαγόρευσε πρόσφατα την διάνοιξη δασικών δρόμων στην περιοχή.

4. Μεθοδολογία

Σε πρώτο χρόνο γίνεται προσπάθεια αναγωγής της αθωνικής δημογραφίας στις συνθήκες ενός «κανονικού» πληθυσμού που μπορεί να αναπαράγεται. Ερευνάται η πληθυσμιακή γεωγραφία της εποχής και ιδιαίτερα αυτή των σημαντικών αναχωρητών, ώστε να εξηγηθεί καλύτερα ο ρόλος τους στην λειτουργία ανανέωσης του αθωνικού πληθυσμού

Η μελέτη των αγιορειτών του 18 -19 αιώνα πιο συγκεκριμένα, έχει την βάση της σε ένα προσκυνηματικό –κείμενο τριών Ρώσων μοναχών-προσκυνητών (Παρθένιος, Παντελεήμων, Ντενάσια) οι οποίοι κατέγραψαν στα ρωσικά τις εντυπώσεις από την επίσκεψη τους στο Άγιον Όρος τον 19ο αιώνα. Το αρχικό κείμενο μεταφράστηκε από τα ρωσικά στα σερβικά. Ο τελευταίος κάτοχος του χειρογράφου (ΙΜ Σιμωνόπετρας) μετέφρασε στα ελληνικά, το δε γυναικείο μετόχι του, Ευαγγελισμός της Θεοτόκου, Ορμύλιας, επιμελήθηκε και σχολίασε, προσθέτοντας ακόμα μία σειρά σημαντικών αγιορείτικων παρουσιών στον Άθω της συγκεκριμένης περιόδου και το εξέδωσε στην αρχή σε ένα δίτομο έργο υπό τον τίτλο, «Βίοι Αθωνιτών του ΙΘ αιώνας», τόμοι Α, Β (1995), και τέλος σε ένα μικρότερου μεγέθους πεντάτομο «Αγιορείτες Πατέρες του ΙΘ αιώνας» (2005). Οι πενήντα επτά, βίοι των μοναχών που αναφέρονται σ' αυτό, μελετήθηκαν και επιλέχθηκαν όλοι εκείνοι που μετακινήθηκαν κατά την διάρκεια του βίου τους. Οι τελευταίοι αυτοί, δεκαεπτά τον αριθμό, αποκωδικοποιήθηκαν χωρικά, ταυτίσθηκαν τα τοπωνύμια με τα σημερινά και οι σταθμοί των μετακινήσεών τους, καταγράφηκε ο χρόνος παραμονής τους σε κάθε σταθμό και το είδος του καταλύματος (Σχήμα 2) και εν τέλει χαρτογραφήθηκαν οι πορείες τους με την μορφή χαρτών ρούν όπου διαφαίνεται το σύνολο της μετακίνησής τους κατά την διάρκεια της ζωής τους (Σχήμα 3) .

5. 18-19 αιώνας: το ιστορικό πλαίσιο

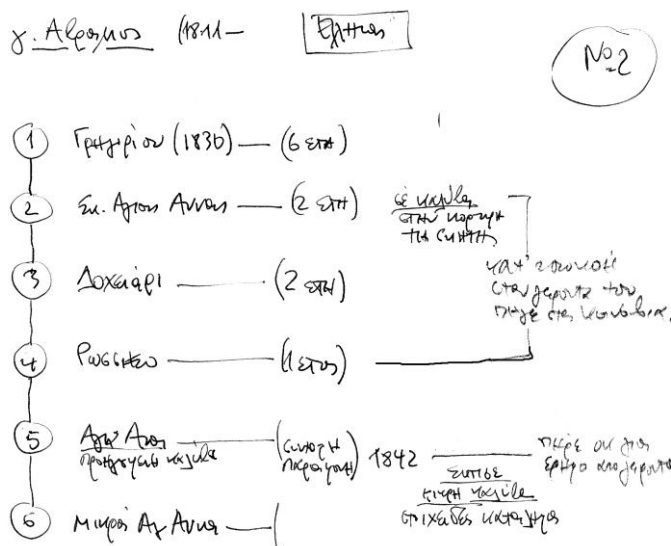
Τον 17 αιώνα οι τούρκοι χρησιμοποιούν τον Άθω σαν πηγή εσόδων για τον ανεφοδιασμό του στόλου τους ενώ αυξάνουν τις φορολογικές πιέσεις. Σε πράξη του Πρωτάτου το 1744, οι μοναχοί ανέρχονται σε 2.885 μοναχούς (Σμυρνάκης, 1903) ενώ κατ' άλλες πηγές σε λιγότερους από 1.500 μοναχούς (Χρήστου 1987).

Οι αυξανόμενες οικονομικές πιέσεις έχουν σαν συνέπεια την διαταραχή της εύρυθμης λειτουργίας του Αγίου Όρους: ο θεσμός του ηγουμένου τείνει να εξαφανισθεί, οι μονές μετατρέπονται σταδιακά σε ιδιόρρυθμες, αυξάνεται η προτίμηση εγκατάστασης στις κελιώτικες αθροίσεις και ιδρύονται οι σκήτες στην διάρκεια του 17 αιώνα.

Κατά την διάρκεια του 18 και στις αρχές του 19 αιώνα υπάρχει έντονη πνευματική ανάπτυξη (30 νεομάρτυρες) (Αντώνιος 1994).

Χαρακτηριστικό όμως είναι, ότι δύο από τις σημαντικότερες μορφές για την πνευματική αναγέννηση του 18 αιώνα εγκαταστάθηκαν και ανέπτυξαν δραστηριότητα σε κελιά. Ο Παΐσιος Βελισκόφσκυ (1722-1794) στο κελί του προφήτη Ηλία (σημερινή σκήτη του Προφήτη Ηλία) και ο Νικόδημος ο αγιορείτης (1749-1809) σε κελί της Καψάλας.

Ο 19 αιώνα εισέρχεται με ευνοϊκές συνθήκες, ανοικοδόμηση των μονών, οικονομική επανάκαμψη, πνευματική άνθηση που στο τέλος του αιώνα και παρά τις αρνητικές συνέπειες της επανάστασης του 1821⁴, θα έχουν αποτέλεσμα δεύτερη

Σχήμα 2 Δείγμα απογραφής στοιχείων

⁴ Η ελληνική επανάσταση του 1821. Ανακοπή της στήριξη της επανάστασης του 1821 από τους αγιορείτες μοναχούς. Ο τουρκικός στρατός εισχώρησε στο Όρος και προέβη σε πρωτοφανείς καταστροφές (Μαμαλάκης 1971).

Το Όρος αποσιλώνεται πληθυσμιακά. Ο πληθυσμός το 1821 έφτανε τους 1000 μοναχούς (Μαμαλάκης 1971). ενώ το 1824 ότι ανέρχεται σε 742 (Αλεξάνδρου 1966). Η απόλυτη καταστροφή αποσοβήθηκε την τελευταία στιγμή με επέμβαση του Σουλτάνου υπό την προϋπόθεση ότι θα εργαστεί το Όρος για την συντήρηση του τουρκικού στρατού που εγκαταστάθηκε

πιο σημαντική πληθυσμιακή έξαρση στην ιστορία του. Το 1800 ο Νικόδημος ο αγιορείτης στο Πηδάλιο αναφέρει 2.000 μοναχούς (Σμυρνάκης 1903) άλλες πηγές αναφέρουν 2.395 (Χρήστου 1987).

Στα χρόνια που ακολουθούν οι μοναχοί επανέρχονται σταδιακά ενώ σ' αυτούς προστίθεται ένα νέο σημαντικό ποσοτικά ρεύμα εισόδου, οι Σλάβοι και ιδιαίτερα οι Ρώσοι μοναχοί. Τα μέτρα του τότε τσάρου Αλεξάνδρου Β, 1808, υπέρ των μονών και η επίδραση των εκδόσεων του Παισίου Βελισκόφσκι στον σλαβικό κόσμο έφερε πολλούς Σλάβους στο Άγιον Όρος. Από την εποχή του Κριμαϊκού Πολέμου, το 1854, πολιτικές επιδιώξεις δίνουν περαιτέρω ώθηση στο εισαγωγικό ρωσικό ρεύμα και με στόχο την έξοδο στην Μεσόγειο. Οι Ρώσοι γρήγορα φτάνουν τους 1000 το 1880 ενώ το 1910 τους 3.500 μοναχούς που πλαισιώνονται από περισσότερους από 2.000 εργάτες. Τα κελιά σχεδόν καταλαμβάνονται για να στεγάσουν αυτόν τον «υπερπληθυσμό» και μετατρέπονται σε σκήτες με εξαιρετικά μεγαλοπρεπείς και επιβλητικές εγκαταστάσεις.

6. Αποτελέσματα

Όπως προαναφέρθηκε οι εσωτερικές μετακινήσεις είναι μια ενέργεια που στον μοναχισμό γενικά αποτελεί έσχατη λύση. Η «εγκατάλειψη» για διάφορους λόγους, του τόπου μύησης στον μοναχισμό (κουρά) γίνεται με μεγάλη δυσκολία. Ο γέρον Βασίλειος ο βούλγαρος έβλεπε ως «διαβολικό πειρασμό» την μετακίνησή - έξοδο του, από την Έρημο, παρ' ότι πραγματοποιεί επτά σταθμούς στην διάρκεια της ζωής του (Αντωνίου 2005). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι μοναχοί που καταγράφονται στο έργο Αγιορείτες Πατέρες του ΙΘ αιώνας (2005), αποτελούν επιφανείς προσωπικότητες και κατά συνέπεια αυτό έχει βαρύνουσα σημασία τόσο για το ποσοστό μετακίνησης όσο και για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά. Αν εξάγουμε το εκατοστιαίο ποσοστό από τους συνολικά απογραφέντες οι μετακινούμενοι ανέρχονται στο 30%. Ποσοστό που κατά την προσωπική μας γνώση που αφορά την σημερινή κατάσταση παρουσιάζεται ως ιδιαίτερα υψηλό και εγείρει σ' αυτό το επίπεδο μερικά ερωτήματα που αφορούν την μη καταγραφή του συνόλου των μοναχών ή ακόμα τις ιδιαίτερες συνθήκες την συγκεκριμένη χρονική στιγμή.

Σε κάθε περίπτωση τα συμπεράσματα είναι ενδιαφέροντα και αφορούν κατά πρώτον ότι το μισό από τις μετακινήσεις σχετίζεται χωρικά με το Νότιο Ανατολικό της χερσονήσου την επονομαζόμενη «Έρημο». Δηλαδή οι εσωτερικές μετακινήσεις γίνονται η προς αυτή την κατεύθυνση ή εντός αυτής.

Οι δύο έρημοι, του ΝΑνατολικού άκρου και της Καψάλας, διαπιστώνεται ότι περιέχονται κατά 80% των προορισμούς στην προτίμηση των μετακινουμένων είτε ως πέρασμα είτε ως τελικός ή αρχικός προορισμός.

Ενδιαφέρον είναι ότι οι εξωτερικές μετακινήσεις ή περάσματα αφορούν κυρίως εστίες μοναχισμού όπως οι Άγιοι Τόποι, αλλά σε κάθε περίπτωση εκκλησιαστικό προορισμό (Ιερατικές σχολές, εκκλησιαστικά κέντρα [Κωνσταντινούπολη, Μόσχα, Ιεροσόλυμα...], κλπ).

Ενδιαφέρον είναι επίσης ότι παρά την «δυσκολία» μετακίνησης, μερικοί από τους καταγραφέντες α αλλάζουν αρκετά συχνά τόπο διαμονής. Μερικοί μάλιστα με μία συχνότητα 3,5 έτη σε κάθε διαμονή στην διάρκεια της ζωής τους.

Οι αλοεθνεείς μοναχοί κατά την είσοδο τους στο στην χερσόνησο, κατευθύνονται στη μονή με την ίδια εθνική προέλευση (Ρώσοι στο Παντελεήμονος, Γεωργιανοί στο Ιβήρων, Σέρβοι στο Χιλανδάρι...) που είναι η πρώτος τους σταθμός. Αν αυτό δεν συμβεί αυτό, κάνουν οπωσδήποτε ένα πέρασμα – στάση από την μονή ίδιας εθνικής προέλευσης, στην διάρκεια της ζωής τους κατά τις μετακινήσεις τους.

Εντυπωσιακή είναι η διαπίστωση που αφορά το είδος του καταλύματος κατά τις μετακινήσεις. Σε μερικές από τις ενδιάμεσες στάσεις τους τα καταλύματα διαμονής τους εμφανίζονται όλο και περισσότερα πρόσκαιρα (καλύβες, εγκαταλελειμμένα κτίσματα γ.Ιλαρίων γεωργιανός), γίνονται καταλύματα της φύσης (σπήλαια κλπ : γ.Ιλαρίων γεωργιανός, γ.Βυσαρίων, γ.Δανιήλ, γ.Παχώμιος ο σέρβος γ.Χαρίτων, γ.Ιγνάτιος) και μερικές φορές καταγράφονται ως μη έχοντες σταθερό κατάλυμα αλλά κοιμώμενοι στην «φύση» και ζώντας «εν κινήσει» (γ.Παχώμιος ο σέρβος).

εκεί επί τη ευκαιρία (μεταξύ 400 και 3.000 στρατιωτών). Τελικά το 1830 ο τουρκικός στρατός εγκαταλείπει το Όρος σε τραγική κατάσταση ίσως από τις χειρότερες στην ιστορία του (Σμυρνάκης 1900).

Το γεγονός αυτό δεν επηρέασε μακροχρόνια την πληθυσμιακή συμπεριφορά του Όρους. Διότι η πτώση αν και σημαντική υπήρξε συμπτωματική, διήρκεσε λίγο και η επανάκαμψη ήταν γρήγορη. Το 1834 καταγράφονται 1.190 μοναχοί και το 1845, 1.408 (Σμυρνάκης 1903).

8. Επίλογος

Το Άγιον Όρος ως χώρος με άμεση και αδιατάρακτη με την πολυεθνική αυτοκρατορία του βυζαντίου και συν τω χρόνω ως χώρος ειδικής πρακτικής αναπτύσσει μέσα στο χρόνο αλλά και τον χρόνο τις δικές τους διεργασίες ανάπτυξης.

Αυτό φαίνεται να είναι αληθινό τόσο κατά την ίδρυση του, την σημερινή εποχή όσο και την περίοδο μελέτης τον 18-19^ο αιώνα. Η συγκεκριμένη περίοδος έχει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που σχετίζονται τόσο με την παγκόσμια (δημιουργία εθνικών κρατών) την περιφερειακή (προσπάθεια της Ευρώπης για δραστική συρρίκνωση της οθωμανικής αυτοκρατορίας) και την εσωτερική - τοπική ιστορία (ελληνική επανάσταση, σλαβική επέκταση, ανάπτυξη ιδιόρρυθμου τρόπου διαβίωσης).

Αυτές οι ιδιαίτερες συνθήκες δημιουργούν κατ' αρχή μια δημογραφική πτώση εξ αιτίας των συνεπειών της ελληνικής επανάστασης, που οδηγεί στην αποδυνάμωση του θεσμού του ηγουμένου και τη αύξηση της σημασίας των κελιών έναντι των μονών, στην συνέχεια μια κάθετη αύξηση που του πληθυσμού που οφείλεται στην αθρόα είσοδο σλάβων αλλά κυρίως ρώσων μοναχών και σε χαμηλότερο επίπεδο ευνοείται η επιβάλλεται η μικρή τοπική εσωτερική μετακίνηση στην προσπάθεια του αγιορείτικου πληθυσμού να εξομαλύνει τις «εξωτερικές» παρεμβολές στην μοναστική πρακτική.

Το ποσοστό εσωτερικών μετακινήσεων φαίνεται αρκετά υψηλό. Μάλιστα οι αν ληφθεί υπ' όψιν το ποιοτικό χαρακτηριστικών της ιδιαίτερη βαρύτητας για την μοναστική πρακτική, των ερευνομένων μοναχών τείνει κανείς να γενικεύσει τις εσωτερικές μετακινήσεις.

Αυτή η προοπτική, όμως έρχεται σε αντίθεση με την μοναστική πρακτική που δεν ευνοεί την εύκολη μετακίνηση, αναδεικνύει το πεδίο της περαιτέρω έρευνας για να διαλευκανθεί η ιδεολογική «σύγκρουση» που αναδεικνύεται από την μελέτη. Μια έρευνα σε πολύ ευρύτερο επίπεδο, ει δυνατόν σε όλο τον αθωνικό πληθυσμό της εποχής, παρά τα προβλήματα που αναδεικνύει η έρευνα στην ιστορική γεωγραφία, θα μπορούσε να δείξει αν οι αυξημένες εσωτερικές μετακινήσεις είναι φυσιολογικό φαινόμενο, αν επιβλήθηκαν από τις ειδικές ιστορικές συνθήκες ή αν τελικά είναι μικρότερες σε πραγματικούς αριθμούς.

9. Βιβλιογραφία

Αντωνίου ιερμ., 2005: Αγιορείτες Πατέρες του ΙΘ αιώνας, τομ Α, Β, Γ, Δ, Ε, Ινδικτος, Αθήνα.

Αντωνίου ιερομ., Βίοι Αθωνιτών τού ΙΘ' αιώνας, τόμ. Α' Ορμύλια 1994. τόμ. Β' 1995

Σμυρνάκης Γ, 1903: Άγιον Όρος, Πανσέληνος, Καρυές.

Χρήστου Π, 1987: Άγιον Όρος, Εποπτεία, Θεσσαλονίκη.

Αντώνιος Ιερμ., 1994: Αι καλύβαι της εν τω αγιωνύμω Ορει του Αθω, Ι. Σκήτης της Αγ.Τριάδος Καυσοκαλυβίων, Πρωτάτον, Νο17

Μαμαλάκης Ι, 1971: Το Άγιον Όρος δια μέσου των αιώνων, εκδ. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.

Αλέξανδρος Λαυριώτης 1966: Έγγραφα Αγίου Όρους της Επαναστάσεως 1821-1832, τομ Α, Αθήνα.

Μανζαρίδης Γ., 1980: Το Άγιον Όρος και η σημερινή Κοινωνία», Θεσσαλονίκη, εκδ. Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 189-202.

Ιωσήφ μοναχός 1984: Γέρων Ιωσήφ ο ησυχαστής, Άγιον Όρος.

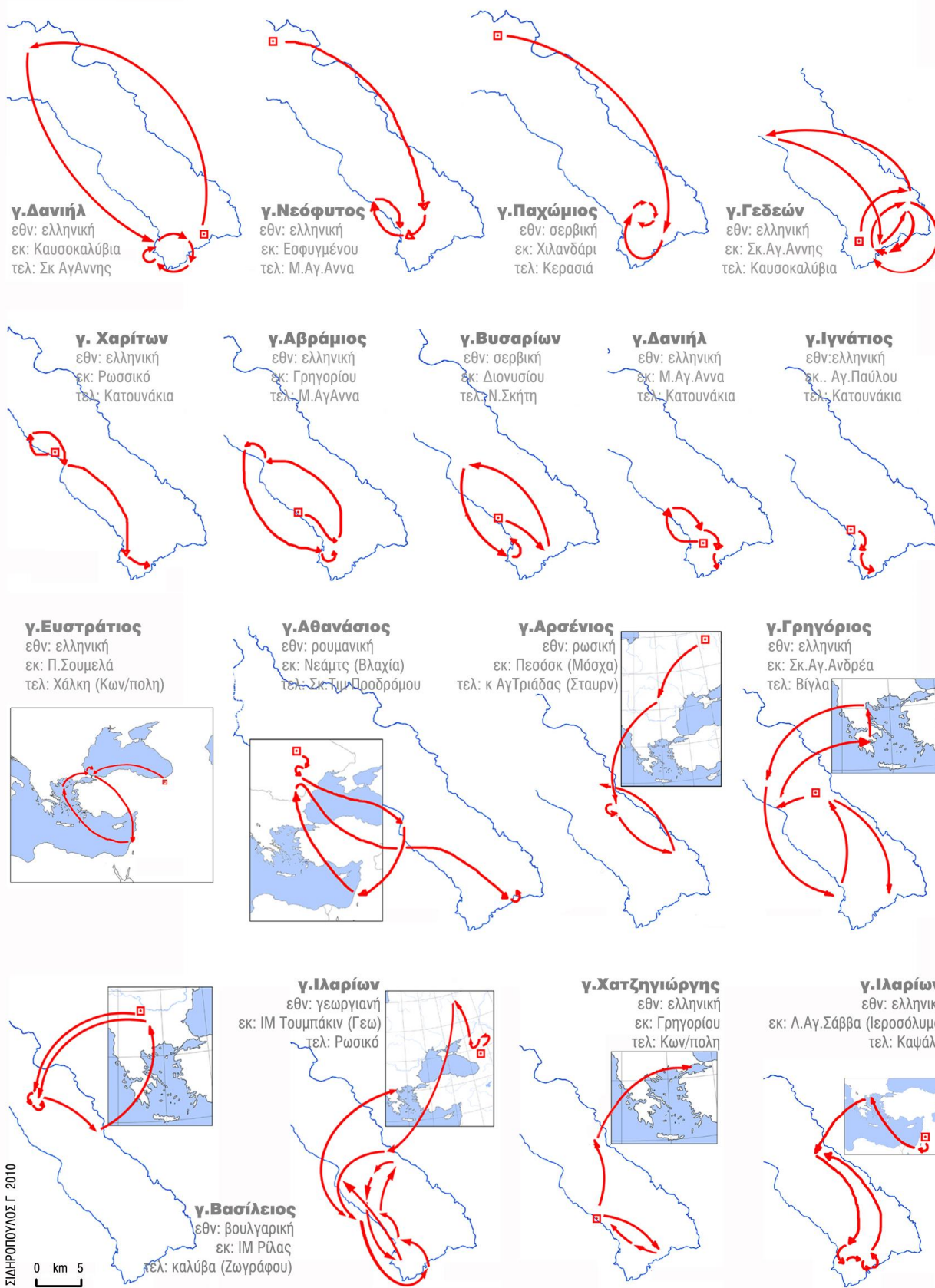
Sidiropoulos G, 1987: Analyse Geo-Sociale des Skytes au Mont Athos, (these de doctorat), Paris IV La Sorbonne, Παρίσι.

Σιδηρόπουλος Γ, 2000: Άγιον Όρος, ανθρωπογεωγραφικές θεωρήσεις, Καστανιώτης, Αθήνα

Derruau M, (μτφρ) 1976: Ανθρωπογεωγραφία, ΜΙΕΤ

ΕΣΥΕ, 2001: Πραγματικός πληθυσμός. Νομοί, δήμοι, κοινότητες, δημοτικά και κοινοτικά διαμερίσματα και οικισμοί, <http://www.statistics.gr>

ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ **ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΜΟΝΑΧΩΝ** 18-19^{ος} ΑΙΩΝΑΣ

Σχήμα 3 Μετακινήσεις